

М.А. Дмитренко, Українська академія банківської справи

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ПІДТРИМЦІ ТА СТИМУЛЮВАННІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто основні форми та інструменти державного впливу на процес становлення та функціонування інноваційної діяльності. Значна увага приділяється обґрунтуванню необхідності впровадження цілісного механізму державної участі в комплексі інноваційно-інвестиційних стосунків у вітчизняних умовах. Визначено основні недоліки системи вітчизняного державного впливу на інноваційний розвиток країни та запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: інноваційна інфраструктура, стимулювання, фінансування, непрямі методи регулювання, венчурний бізнес.

Недостатня фінансова підтримка, нерозвинутість законодавчої бази, низький рівень розвитку інноваційної інфраструктури – ці та інші фактори, що згадуються керівниками вітчизняних підприємств як перешкоди на шляху інноваційного розвитку, певною мірою пов'язані з діяльністю державних органів влади.

Головною проблемою, що знаходиться в центрі уваги під час дослідження проблеми державної участі в поліпшенні інноваційного клімату в Україні, є недостатнє фінансування з боку держави. Це пов'язано зі стереотипом відносин, успадкованим від радянських часів, коли держава підтримувала усі види науково-технологічної діяльності шляхом прямого інвестування та забезпечувала промислове впровадження розробок. Разом з тим, на нашу думку, недостатнє державне фінансування – це лише один аспект проблеми, оскільки важливим є не тільки і навіть не стільки обсяг коштів, але й те, як, кому, на підставі яких механізмів ці кошти надаються. Інша сторона даної проблеми полягає у слабкому використанні інструментів опосередкованого (непрямого) стимулювання науково-інноваційної діяльності, що, як свідчить практика розвинутих країн світу, є найбільш ефективною формою державного забезпечення сприятливого інноваційного клімату.

Саме необхідність критичного аналізу вітчизняної практики державного стимулювання інноваційної діяльності визначає актуальність і доцільність даного наукового дослідження.

У межах дослідження даної теми авторами за мету ставилася пропозиція можливих напрямків і відповідних заходів, спрямованих на удосконалення державної політики стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні. Для цього використовувалися як загальнонаукові методи (історичний і логічний, аналіз і синтез, абстрагування, індукція та дедукція тощо), так і спеціальні методи (експертні та рейтингові оцінки, прогнозування, моделювання та ін.).

На нашу думку, можна виділити три основні компоненти діяльності держави у сфері формування сприятливого інноваційного клімату в економіці:

- створення спеціальних фінансових механізмів державної підтримки інноваційної діяльності;
- формування інноваційної інфраструктури;

- використання непрямих методів регулювання.

Серед фінансових механізмів державної участі у створенні сприятливого інноваційного клімату можна виділити два ключові: фінансування через систему державних науково-технічних програм різного рівня та через спеціально створені фонди.

Крім державних коштів, повинні бути знайдені інші джерела фінансування – як внутрішні, так і закордонні. Найбільш ймовірними закордонними учасниками венчурного фінансування в Україні є ЄБРР, SITRA Management Ltd., Міжнародна фінансова корпорація, Комісія Європейського Союзу та ін.

Слід зазначити, що твердження стосовно виключності ролі держави в інноваційному розвитку країни не є однозначним. Досвід цілого ряду розвинутих країн світу свідчить про те, що активна участь держави може нанести певну шкоду. Наприклад, в історії знаменитої “Силіконової долини” був епізод, коли спроба держави впровадити жорсткі заходи регулювання зумовила різке уповільнення розвитку венчурного бізнесу. Досвід формування “Силіконової долини” свідчить, що головними факторами успіху венчурного фінансування є створення гнучких трудового та фінансового ринків, наявність університетів з потужною науково-дослідницькою базою та обмежена кількість перешкод на шляху розвитку підприємництва [2]. На сьогоднішній день в Україні практично всі з цих умов відсутні, саме тому, на нашу думку, активний розвиток венчурного бізнесу поки є проблематичним. При цьому не тільки відсутні сприятливі економічні умови (у першу чергу, низький рівень розвитку вітчизняного ринку цінних паперів), але й недостатньо проектів, що відповідають вимогам венчурного фінансування. Менеджери, які працюють у сфері технологічного бізнесу, стверджують, що загальною проблемою вітчизняного інноваційного ринку є незавершеність більшості розробок, розвиток більшості з яких зупиняється на етапі створення макету. У підсумку велика частина розробок, які пропонуються до комерціалізації, не відповідають вимогам ринку.

Серед найбільш складних проблем у сфері розвитку венчурного інвестування можна назвати нерозробленість нормативно-правового регулювання

цього виду діяльності. На сьогоднішній день законодавчо не визначене навіть саме поняття “венчурне інвестування”. До того ж, вітчизняне законодавство не містить нормативних актів, що регулюють діяльність венчурних фондів. Це не дозволяє структурам, що повинні стати ключовими інвесторами у венчурному бізнесі – пенсійним фондам, страховим компаніям, промисловим корпораціям – інвестувати у венчурні фонди. У підсумку основні надії у вітчизняному венчурному бізнесі покладаються на іноземний капітал, у той час як український капітал спрямовується за кордон і пасивно поводить себе в межах країни утворення, що зумовлює небажання іноземних інвесторів виходити на вітчизняний ринок капіталів.

Підтримка дрібних підприємств може здійснюватися і шляхом їхньої участі в державних цільових програмах. Перевагою такої форми підтримки є те, що в цьому випадку не потрібно створювати спеціальних механізмів виключно для малого бізнесу. Однак у даний час для малих інноваційних підприємств доступ до державних замовлень практично закритий. Дрібним фірмам дуже складно одержати інформацію про тендери за державними замовленнями, при цьому результати тендерів досить часто є визначеними заздалегідь.

Однією з найбільш ефективних форм сприяння розвитку інноваційного потенціалу країни є створення інфраструктури інноваційної діяльності. У пострадянський період за участі та при підтримці держави з’явився цілий ряд нових форм організації інноваційної діяльності, що сьогодні складають основу інноваційної інфраструктури України. До них належать технопарки, інноваційно-технологічні центри, інноваційно-промислові комплекси.

Незважаючи на те, що назви більшості з перерахованих структур є компліцією закордонних аналогів, змістове наповнення цих понять у вітчизняних умовах значною мірою відрізняється. До того ж, слід зауважити, що існуючі різноманітні форми суб’єктів інноваційної інфраструктури розрізняються переважно тільки назвами. Відповідно до спектра послуг технопарки, інноваційно-технологічні центри, інноваційно-промислові комплекси, інкубатори малого бізнесу практично цілком дублюють один одного.

Відповідно до міжнародної практики *технопарк* – це компактно розташований комплекс, що у загальному вигляді може містити в собі наукові установи, вищі навчальні заклади, промислові підприємства [6]. Фірми, що у сукупності складають технопарк, можуть знаходитися на різних етапах розвитку інновацій – здійснювати дослідження та розробки, випускати готову продукцію, надавати послуги, займатися посередницькою діяльністю тощо. Технопарк поєднує як нові компанії, так і фірми з налагодженим виробництвом і стабільною ринковою “нішею”. Функціонування технопарку ґрунтується на комерціалізації науково-технічної діяльності та прискоренні впровадження нововведень у сфері матеріального виробництва.

Ще одним видом інноваційної інфраструктури є *технологічні інкубатори*, які являють собою структури, що, зазвичай, є частиною технопарку. Їх призначення полягає у створенні сприятливих умов для розвитку дрібних інноваційних фірм на ранніх, найбільш ризикованих стадіях проектів, коли ще складно визначити імовірність успіху. Світовий досвід свідчить, що інкубатори, як правило, створюються поряд з університетами, тому що співробітництво з останніми не тільки є престижним, забезпечує джерела та ідеї для нових проектів, але й дозволяє дрібним фірмам залучати ініціативний і кваліфікований персонал.

Опосередковані (непрямі) заходи стимулювання інноваційної діяльності включають використання фіскальних методів, нормативно-правове регулювання у сфері створення, передачі, захисту й охорони інтелектуальної власності, а також створення сприятливих умов для діяльності структур, що беруть участь

у виробництві та комерційній реалізації наукових знань і технологій – промисловості, малого бізнесу, науково-технічних організацій, університетів, інкубаторів, технопарків і т.д.

На нашу думку, у даний час вітчизняне законодавство у сфері інновацій багато в чому носить декларативний характер, і інструктивні документи нерідко вступають у протиріччя з законодавчими актами. Однією з найбільш гострих проблем сьогодення у цій сфері є несистемність і невідпрацьованість законодавства у сфері *інтелектуальної власності* (ІВ). У даному випадку доцільно було б використовувати досвід США, що знайшов застосування в багатьох країнах світу. Мова йде про надання університетам, науково-дослідницьким інститутам і дрібним фірмам виключних прав на винаходи, створені за рахунок державного бюджету. У 1980 р. Конгрес США прийняв відповідний законопроект, і невдовзі рівень комерціалізації розробок, створених за рахунок державних коштів, різко збільшився. До прийняття даного закону, відомого як акт Бай-Доула (the Bayh-Dole Act), менше 13 % патентів, що належали федеральному уряду, знаходили промислове застосування [1, с. 137].

На практиці, за деяким виключенням, вітчизняні державні службовці не мають достатнього бажання ризикувати, не володіють знаннями у відповідних галузях науки та техніки – а саме ці якості потрібні для організації активного використання інтелектуальної власності. Патенти на винаходи, створені з використанням коштів державного бюджету, одержують, як правило, підрядники. Одночасно частину прав на винахід одержує також державний замовник. До цих прав належать: право на безкоштовне використання винаходів для державних потреб, на одержання частки доходу від продажу патентовласником ліцензій на ці винаходи третім особам, а також право на заборону продажу ліцензій за кордон, якщо це порушує економічну безпеку

держави. Таким чином, законодавчо забезпечується баланс інтересів державного замовника та підрядника.

Зміна законодавства у сфері інтелектуальної власності має стати ефективним інструментом стимулювання розвитку партнерських відносин між науковими організаціями та промисловістю. Про це свідчить стрімке зростання в останні десятиліття спільних наукових статей і спільних патентів, що з'явилися в результаті співробітництва промисловості з науковими організаціями державного сектора та університетами. Так, у Великобританії питома вага статей такого типу зросла з 20 % у 1981 р. до 40 % у 1991 р. У США в 1997 р. авторами 73 % статей, що цитувалися в патентах, були вчені "академічного" сектора [5].

Одним із ключових компонентів непрямого регулювання інноваційного розвитку країни є *податкова система*. Оподаткування має носити нейтральний або заохочувальний характер, щоб стимулювати компанії одержувати і, що особливо важливо, не приховувати прибуток, розмір і динаміка якого для інвесторів є основним критерієм результативності їхньої роботи. При цьому ключовими для стратегічних інвесторів є такі характеристики податкової системи, як податкова база та податкова ставка, а не наявність різного роду пільг. Разом з тим *податкові пільги* є одним із основних об'єктів уваги під час дискусій про можливі заходи щодо непрямого регулювання науково-технологічної сфери. Багато країн застосовують податкові пільги у вигляді податкових канікул, пільгової податкової ставки, податкового кредиту. Як свідчить міжнародний досвід останніх десятиліть, використання податкових пільг у сфері високотехнологічного бізнесу, як правило, супроводжується низьким рівнем ефективності [6].

До цього слід додати, що в умовах перехідної економіки впровадження пільг, незважаючи на попередню обґрунтованість і доцільність, у більшості випадків призводить до зловживання ними. При цьому, зазвичай, розвиток негативних процесів цілком виходить з-під контролю держави [4, с. 78]. Скасування ж пільг після їхнього введення є політично важким рішенням. Саме тому збільшення кількості податкових пільг для стимулювання інноваційної діяльності є, на нашу думку, недоцільним. Питання про реструктуризацію та скорочення існуючих податкових пільг заслуговує окремого розгляду і не є об'єктом спеціального аналізу в межах даного дослідження.

Через дефіцит власних коштів, що є основним джерелом фінансування інновацій, інноваційна політика підприємств носить короткостроковий характер і не дозволяє забезпечити умови для розвитку виробничо-технологічної бази. Індикаторами цього є низький рівень і негативна динаміка витрат на наукові дослідження та розробки, практична відсутність витрат на маркетинг і підготовку персоналу.

Група успішних українських підприємств є досить обмеженою. Більше всього можливостей для інноваційного розвитку на сьогодні мають підприємства з іноземним капіталом, які мають доступ до закордонних джерел фінансування та технологій. Разом з тим приклади успішного інноваційного розвитку можна знайти серед підприємств, які орієнтуються як на внутрішній, так і на зовнішній ринок, маючи при цьому як державну, так і інші форми власності.

Державна участь у створенні сприятливого інноваційного клімату може полягати в прямому фінансуванні різних ініціатив і/або об'єктів, а також у використанні непрямих інструментів регулювання. Пряме фінансування інновацій здійснюється в межах державних програм, а також через систему спеціальних фондів. Нинішні програми за своїм змістом і механізмом реалізації являють собою спадщину радянських часів. Алгоритм їх реалізації фактично не коригується, а результати практично не оцінюються. У підсумку в даний час більша частина фінансування стосується програм фундаментальних досліджень у галузі фізики та підтримки сировинних галузей, а не розвитку інноваційної інфраструктури або підтримки інноваційної діяльності на мікрорівні.

Активне використання непрямих заходів стимулювання не сприяє створенню сприятливих умов для розвитку партнерських відносин між наукою та бізнесом, між дрібними інноваційними підприємствами та промисловістю. На сьогоднішній день державні ініціативи є фрагментарними та несистемними, а тому – неефективними. Аналіз, проведений в межах даного дослідження, дозволяє виділити ключові напрямки інноваційної політики, діяльність держави за якими має бути скоригована.

Удосконалення механізмів прямого державного фінансування та підтримки інноваційної інфраструктури

На нашу думку, за рахунок коштів державного бюджету повинні фінансуватися лише:

- соціально значимі дослідження та розробки;
- розробка нових технологій, важливих для держави в цілому, а не привабливих для окремих суб'єктів ринку;
- розробка та створення суспільно значимої інноваційної інфраструктури (створення мережі інкубаторів дрібного бізнесу, інноваційно-технологічних центрів);
- програми конкурсного фінансування окремих комерційних проектів для стимулювання розвитку дрібного високотехнологічного бізнесу (як правило, на умовах спільного фінансування з приватним бізнесом) і т.д.

Державні програми підтримки дрібного бізнесу можуть розглядатися як тимчасова альтернатива. Такі програми повинні мати високий рівень селективності, здійснюватися на конкурсній основі та підтримувати в першу чергу ризикові, первісні стадії розробки технологічних інновацій на малих підприємствах. У межах програм державного стимулювання доцільно підтримувати ті дослідження, тематика яких визнана пріоритетною на державному рівні. Фінансування

малих фірм не повинно бути однаковим на всіх етапах їхнього становлення та розвитку.

Доцільно, на нашу думку, розділити процедуру державної підтримки інноваційного розвитку на два основні етапи. На першому етапі держава має фінансувати розробку нових продуктів або технологій, які повинні закінчуватися створенням прототипу виробів, продуктів або технологій. Тривалість даної фази не повинна перевищувати 2-3 років.

Другий етап полягає в підготовці продуктів і технологій до комерціалізації. При цьому фінансування має здійснюватися на паритетній основі з зацікавленими промисловими підприємствами. При цьому досвід реалізації подібних ініціатив за кордоном свідчить про необхідність впровадження обмежень на участь дрібних фірм у конкурсах проектів. У протилежному випадку такі програми монополізуються невеликою групою малих підприємств, які періодично одержують гранти на фінансування інноваційної діяльності.

Удосконалення нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності

На нашу думку, державі доцільно закріпити за собою виключні права на результати науково-технічної діяльності, пов'язаної з інтересами оборони та національної безпеки.

Розвиток законодавства в галузі інтелектуальної власності має сприяти кооперації та розвитку зв'язків між розробниками нових технологій (університети, науково-дослідницькі інститути, галузеві науково-технічні організації) та їхніми споживачами (промислові підприємства).

Розвиток інформаційного забезпечення інноваційної діяльності та підготовка кадрів для високотехнологічної сфери

Одним із найбільш актуальних аспектів державної участі в інноваційному розвитку країни є інформаційна підтримка учасників інноваційної системи. Як свідчить практика, створення баз даних і інформаційних служб у системі Інтернет, що набула поширення декілька років тому, є нефективною та не виправдовує сподівань. Більш перспективним, на нашу думку, є часткове або повне фінансування участі фірм у різних міжнародних виставках і ярмарках технологій. Як правило, це дозволяє сформувати нові контакти, що у майбутньому можуть виступати як джерела створення нових розробок і основа формування ринків збуту продукції підприємства.

Як використання інфраструктури, так і державне фінансування інноваційної діяльності є малоефективним за відсутності кваліфікованих кадрів у сфері високих технологій. А це, як свідчать результати дослідження, у свою чергу, є надзвичайно важливою проблемою в даній галузі. Для її вирішення має бути створена система консультаційних послуг для інноваційно-активних підприємств, у тому числі дрібних, а також сформована інституціональна інфраструктура підготовки та перепідготовки кадрів, включаючи використання програм і технічних засобів

дистанційного навчання. Система підготовки кадрів повинна бути гнучкою та різноманітною, містити у собі як університетське навчання, так і короточасні курси, семінари, круглі столи для підвищення кваліфікації менеджерів-практиків.

Для дрібних інноваційних підприємств, на нашу думку, доцільним є створення системи нормативної регламентації освітніх центрів і центрів перепідготовки, що містила б систему контролю за якістю навчання та забезпечувала ефективний моніторинг подальшої бізнес-кар'єри випускників.

В результаті наукового дослідження, проведеного за даною темою, отримано результати, які мають високий рівень наукової новизни, а також теоретичної та практичної значущості. Запропоновано окремі напрямки та процедури підвищення ефективності державної політики у сфері високих технологій, реалізація яких на практиці вже в недалекому майбутньому дозволить забезпечити значний позитивний ефект у вигляді підвищення рівня конкурентоспроможності економіки в цілому та окремих її галузей і підприємств. Як перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямку можна зазначити можливості більш детального аналізу механізму державної участі в інноваційній діяльності країни, факторів і шляхів оцінки її соціально-економічної ефективності.

Список літератури

1. Бабинцев В.С. США: приоритеты НТП. Научно-техническая политика и стратегия. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Бэкер Г. Венчурный рай // Независимая газета. – 2000. – № 14. – С. 4.
3. Завлин П. Инновационное предпринимательство: организация, статистика, проблемы // Инновации. – 1996. – № 3. – С. 8.
4. Синельников С., Анисимова Л., Баткибеков С., Медоев В., Резников К., Шкробела Е. Проблемы налоговой реформы в России: анализ ситуации и перспективы развития. – М.: Евразия, 1998. – 236 с.
5. A New Economy: The Changing Role of Innovation and Information Technology in Growth. OECD, 91377, 2000, May, 22. – P. 45.
6. Thuronyi V. (Ed.) Tax Law Design and Drafting. IMF, 1998. – P. 1005.

Summary

The article analyses the main forms and instruments of state innovation policy. It is determined disadvantages of this activity in Ukraine and proposed possible ways of its development.

Дмитренко, М.А. Роль держави у підтримці та стимулюванні інноваційної діяльності [Текст] / М.А. Дмитренко // Вісник Української академії банківської справи. - 2003. - № 1. - С. 77 – 81.